

Debatt

Diagnoser i vår tid: Fastlåsning och blivande, totalitet och oändlighet

MATTIAS NILSSON SJÖBERG

Sociologiska institutionen, Avdelningen för pedagogik, Lunds universitet

Pedagogisk Forskning i Sverige (2014/2-3) är ett temanummer om posthumanistiska perspektiv. Om det är slumpen som gjort att Peter Karlsudds (2014) debattinlägg om neuropsykiatriska diagnoser i skolsammanhang publicerats i just detta temanummer låter jag vara osagt. Oavsett så är debattinlägget väl passande i just ett temanummer om posthumanistiska perspektiv. Jag återkommer till detta. Karlsudds debattinlägg bär rubriken ”Diagnostisering och kompensatoriska hjälpmedel, inkluderande eller exkluderande?”. Ett bärande argument hos Karlsudd är behovet av att göra samhället tillgängligt för samtliga medborgare och till detta vikten av att forma en djupare förståelse för människors alla olikheter. Inte minst är det viktigt att vi alla möts i samtliga av de faser som Karlsudd benämner för livslångt lärande. Liksom Skolverket (2009) och Skolinspektionen (2011) har Karlsudd uppmärksammat en allt tydligare samhällstrend, vilken möjligen är tydligast avspeglad i skola och utbildningssammanhang: att söka mänsklig anomali och genom medicinsk diagnostisering sätta namn på det avvikande. Kring uteblivna skolframgångar har i synnerhet neuropsykiatriska förklaringsmodeller getts gehör och metoderna till skolframgång betraktas finnas i diagnoser och psykiatrisk kunskap (se t.ex. Hjärne & Säljö, 2008).

Karlsudds debattinlägg tar sedan riktning mot dyslexidiagnosen. Han ställer frågan om till vems nytta diagnosen egentligen är samt huruvida en neuropsykiatrisk diagnos överhuvudtaget bör ligga till grund för att se till varje enskild individs förmåga till lärande och behov av digitala verktyg i undervisningssituationer. Jag skulle vilja omformulera Karlsudds inlägg till följande fråga:

I en tid när tekniken öppnat upp för mångalet pedagogiska alternativ, bör den pedagogiska praktiken och dess organisatoriska struktur då bidra till att peka ut enskilda individer som neuropsykiatriskt funktionsnedsatta enbart för att med hjälp av andra pedagogiska redskap göra dem funktionsdugliga igen? Istället för att som Karlsudd se närmare på hur dyslexidiagnosen ligger till grund för ett otal pedagogiska spørsmål att reda ut ska jag ta vägen via en annan av de för vår tid allt vanligare neuropsykiatriska diagnoser, för att sedan framhäva de pedagogiska alternativ som posthumanistiska perspektiv kan erbjuda – eller utmana – den annars så tilltagande trenden att söka (pedagogiska) svar och lösningar i neuropsykiatriska diagnoser.

DIAGNOSER, EXEMPLET ADHD

En av de neuropsykiatriska diagnoser som på senare tid har ökat mest explosionsartat är *Attention Deficit Hyperactivity Disorder* – i folkmun adhd. Diagnosen som tidigare sågs som en ”barnsjukdom” har växt till sig och inkluderar idag även vuxna. Diagnosen är emellertid inte helt okontroversiell. Till grund för den stundtals mycket hårda kritiken ligger inte minst det faktum att det i dagsläget inte föreligger någon konsensus på frågan om vad som orsakar symptomen ouppmärksamhet och/eller överaktivitet och bristande impulskontroll, ur detta följt en diagnostik med subjektiva inslag. Inte sällan är det den neurobiologiska förståelsemodellen i vilken individen görs till såväl offer som skyldig som utmanas (se t.ex. Hinshaw & Scheffler, 2014; Jørgensen, 2014; Newnes & Radcliffe, 2005; Saul, 2014; Tarver, Daley & Sayal, 2014; Timimi, Moncrieff & Jureidini et al., 2004; Visser & Jehan, 2009; Wedge, 2015). Diagnosen adhd avgränsar inte en homogen grupp individer, utan diagnosen är heterogen i dess sammansättning. Vad som emellertid gör det heterogena inslaget homogent är den definition som skrivs fram i amerikanska psykiatriska sällskapets diagnosmanual för mentala störningar (DSM-5) i vilken adhd betraktas som en ”neurodevelopmental disorder” (APA, 2013). Detta är en förklaringsmodell som Socialstyrelsen (2014) säger sig följa.

Som ett litet experiment har jag sysselsatt mig med att i universitetets samlade databas för vetenskapliga tidsskrifter skriva ”adhd” som sökord och utifrån ett nästintill oräkneligt antal studier valt att mera slumpartat titta närmare på några till metoden medicinsk-neuropsykiatriskt genomförda studier. En av de studier som valdes ut är publicerad i tidskriften *Journal of Abnormal Child Psychology* (Sonuga-Barke, 2002). Studien är designad för att testa tio barn med adhd(-diagnos) i jämförelse med en urvalsgrupp om lika många barn utan adhd(-diagnos) i syfte att söka svar på barns (med adhd) uthållighet och respons, vilket är detsamma som att vilja mäta uppmärksamhet och impulskontroll, vad som också brukar benämnas för exekutiva

funktioner. Barnen i studien sattes vid en datorskärm för att utföra ett antal tester. Genom fyra olika modeller mättes barnens förmåga att ta beslut i uppgifter som på datorskärmen passerade med antingen 5, 10 eller 15 sekunders mellanrum. Resultatet sägs påvisa att barn med adhd(-diagnos) gör färre rätt på nivåerna om 5 och 15 sekunder än barnen i kontrollgruppen. Däremot kunde inga signifikanta skillnader mellan grupperna uppmätas på intervaller om 10-sekunder.

En annan medicinsk-neuropsykiatrisk studie har mer fokuserat på barn med adhd(-diagnos) och arbetsminnets elasticitet (Klingberg, Fernell, Olesen, Johnson & Gustafsson et al., 2005; Klingberg, Forssberg & Westerberg, 2002). I studien tränade barn under en period om fem veckor sina arbetsminnen med hjälp av ett datorprogram. Resultatet påvisade förbättringar i arbetsminnets förmåga och forskarnas tes om att det gick att utöka gränserna för arbetsminnets kapacitet bekräftades. Enligt forskarna kan alltså arbetsminnet och koncentrationsförmågan tränas upp. I en parallell studie med en liten annan vinkling mättes hjärnaktiviteten hos unga vuxna *utan* adhd(-diagnos), i vilken tesen om arbetsminnets elasticitet ytterligare kunde styrkas (Olesen, Westerberg & Klingberg, 2004).

En likhet mellan studierna är att forskarna ser sina forskningsresultat som lämpliga att översätta i det pedagogiska arbetet med barn och unga med adhd(-diagnos). Då den förra studien uppmanar till att finna pedagogiska aktiviteter där elevers exekutiva funktioner ska anpassas till 10-sekunders intervaller, tycks den senare föra tankarna till memoreringskunskaper och repetitionsövningar. Följer vi studierna bör även dessa forskningsresultat, eller tänkta pedagogiska aktiviteter, kunna överföras till att gälla alla elever, diagnostiserade med adhd eller inte.

Resultaten i dessa olika studier är intressanta och inte minst blir de till pedagogiska utmaningar att ta sig an och omsätta i den pedagogiska praktiken. Men med detta sätt att angripa ett problemområde följer en annan problematik i vilken ligger att föra samman olikheter och bedriva forskning för att – genom utbildning – göra det som skiljer sig, det annorlunda, till det samma. De olika studierna gör sig alla skyldiga till detta, men det finns också betydande skillnader studierna emellan. I den förra (Sonuga-Barke, 2002) betonas en statisk syn på lärande och det lärande subjektet, medan de senare (Klingberg, Fernell, Olesen, Johnson & Gustafsson et al., 2005; Klingberg, Forssberg & Westerberg, 2002; Olesen, Westerberg & Klingberg, 2004) påvisar möjligheter till förändring. I den förra betraktas den neuropsykiatriska funktionsnedsättningen som en stabil ordning och som en hos individen essentiell oförmåga att ta sig an vissa uppgifter, i de senare destabiliserar funktionsnedsättningen och påvisar ett subjekt i rörelse. Det senare är en tes som är allt mer vedertagen inom neurovetenskaperna i synen på hjärnans

plasticitet, vilket menas det, också har använts till att styra samhällsmedborgare i riktning mot aktuellt vedertagna sanningar om det allmänna bästa (Rose & Abi-Rached, 2013). Trots att funktionsnedsättningen genom de senare refererade studierna destabiliseras kvarstår emellertid funktionsnedsättningen som något hos individen essentiellt: ett vara-funktionsnedsatt, *ett funktionsnedsatt vara*.

POSTHUMANISMENS UPPLUCKRING AV KATEGORIER: FASTLÅSNING OCH BLIVANDE, TOTALITET OCH OÄNDLIGHET

Att som Karlsudd öppna upp för en problematisering av alla de för vår tid nya neuropsykiatriska diagnoser passar väl i ett temanummer om posthumanistisk forskning. Posthumanismen är inte en sammanhängande teoribildning utan handlar snarare om ett interdisciplinärt ifrågasättande om på vilka grunder forskning idag utgår ifrån. Inom den posthumanistiska tanketraditionen ställs kritiska ontologiska, epistemologiska och etiska frågor om vad som utgör ett subjekt och hur vi har att förhålla oss till detta subjekt (Pedersen, 2014). Posthumanistisk forskning handlar om tankesystem ledda av immanenta och icke-hierarkiska perspektiv, och om att subjektet som totalitet kanske hellre bör förstås som en oändlighet om vilket vi inte kan samla alla fakta utan bara möta som skillnad. Om subjektet blir till genom det som Karen Barad (2007) benämner för materiellt-diskursiva konfigurationer, det vill säga ett perspektiv på subjektet som blivande genom alla de sociala och materiella relationer som genomsyrar människans vandring genom livet, måste vi reflektera över alla de krafter som kommer samman i och sluter kring den pedagogiska relationen.

Filosofen Gilles Deleuze är ett namn som brukar förekomma i posthumanistiska kretsar. Tillsammans med Félix Guattari väver Deleuze (1987) med begreppet *rhizom* samman människa och omvärld i en icke-hierarkisk ordning. Rhizomet är i blivande, rhizomet är Blivandet, blivandets vara. Kunskapen är flyktig, den rör sig ständigt, men kan slutas till och bilda stabiliseringar av social hierarkisk och binär skiktning. I en ständigt föränderlig värld gäller att arbeta med de stabiliseringar som vi anser vara mer hållbara än andra. Om vi följer ett för varje individ rhizomatiskt blivande, ett blivande vilket inte följer en på förhand bestämd riktning, blir varje diagnostisering till en fixering, fastlåsning, stabilisering, av ett subjekt i rörelse. Som alternativ till att utgå från ett stabilt subjekt så menas här istället att framhäva allt liv som blivande (Deleuze, 2001). Alla försök till att bestämma vad ett subjekt är blir till en problematik att reflektera över i den pedagogiska vardagen. Om ett subjekt blir till som en kontinuitet av skillnader så innebär detta, i

fallet med den definition som föreslås i adhd-diagnosen och andra liknande neuropsykiatriska diagnoser, att det diagnostiserade subjektet blir till som funktionsnedsatt i samma stund hen blir av som funktionsduglig. Subjektet blir till som ett neuropsykiatriskt funktionsnedsatt vara. Reaktiva krafter framför att bejaka blivandets kapaciteter (Deleuze, 2003).

Ett annat pedagogiskt problem som följer är när olikheter förs samman till en och samma kategori. Det vill säga att tala om heterogena grupper som homogena och söka universella metoder som ska passa alla elever på ett och samma sätt. Ett sätt att se på pedagogik är att som John Dewey (1916/1999) betona arbetet med att ha omsorg för och ta ansvar för den andres blivande – eller för att följa Karlsudds terminologi, det livslånga lärandet. Studier som de som ovan refererats till tycks verka inom en tradition som söker efter Sanningen i syfte att föra det Annorlunda mot det Samma. Sådan kunskap måste, om vi följer filosofen Emmanuel Lévinas (1961/1969), neutralisera tingen den arbetar med, dessa generaliseringar gör så att *alteriteten* (det unika) hos den Andre suddas ut. Följer vi Lévinas föreslås istället att i den pedagogiska relationen ta ansvar för det som alteriteten öppnar upp till, vilket innebär att vi inte fullt ut kan nå total kunskap om den Andre. Här ligger ett etiskt ansvar om att försöka motstå viljan att på förhand veta allt och istället anspråkslöst svara upp till den Andres för stunden unika behov. En skillnad med vilken vi bara kan ingå ett sambivande, att våga öppna upp för det kognitiva kaos som följer viljan att tänka bortom fasta kategorier och bestående ideal. Låta slumpen komma till oss: ”oskyldig är den som ett litet barn” (Deleuze, 2003:65). Men så är inte nog, menar Lévinas, vi har även ett ansvar för den tredje, det vill säga ett ansvar för hur vi väljer att prata om olikheter och hur samhället organiseras kring det som betraktas som annorlunda och avvikande. Vilka konsekvenser som följer av kategoriseringar och av viljan att klassificera det främmande.

Här leds vi till det som Zygmunt Bauman (1995) kallar för *antropoemisk strategi*. Enligt denna strategi tillåts den som blir diagnostiserad visserligen att leva fysiskt nära, samtidigt som han eller hon hålls på ett säkert socialt och känslomässigt avstånd. Den avvikande görs till främling och diagnoser, eller kategorier, kan eventuellt förhindra ett socialt och känslomässigt engagemang i andra människors liv, vilket kan leda till en begränsad och distanserad relation till den andre. Diagnoser fungerar också enligt följande princip: i den goda viljans makt att ta hand om de marginaliserade slås de fast som just marginaliserade: ”... paradoxalt nog [ska de] inkluderas i egenskap av att vara exkluderade och fortsätta vara just det” (Säfström, 2010:16). Frågan måste här ställas om barn och unga nödvändigtvis måste gå igenom en patologiseringsprocess för att få den hjälp de behöver? Eller till vems nytta diagnosen egentligen är? Det har skrivits att diagnosen ska vara till den diagnostiserades hjälp,

så att ansvaret varken ska falla på den diagnostiserade eller på personer i den diagnostiserades närhet. Men är inte detta en tveeggad logik? För medan individen inte kan göras ansvarig för sina beteendeproblem så görs funktionsnedsättningen hos den enskilde individen till något nedärvt och essentiellt som individen aldrig kan träda ur. Ett sådant projekt kan inte bli någonting annat ett reaktivt projekt, ett projekt negativt för blivandets kapaciteter.

RÖSTER INIFRÅN UTANFÖRSKAPET

Innehållet i Karlsudds debattinlägg öppnar upp för möjligheter till post-humanistiska analyser av hur subjektet blir till och av i skärningspunkten mellan dyslexidiagnos och kompensatoriska hjälpmedel: hur subjektet blir funktionsnedsatt med papper och penna men funktionsdugligt med talsyntes. Istället för att vidareutveckla en analys av hur olika materialiteter fungerar aktivt i subjektsblivandet så har jag valt att fokusera på vad Karlsudd beskriver som ett ökat behov av att göra samhället tillgängligt för samtliga medborgare och till detta vikten av att forma en djupare förståelse för människors alla olikheter. Här är det enligt Karlsudd "... viktigt att vi alla möts i samtliga av de faser som benämns för ett livslångt lärande" (2014:223). Även om "post-humanismen" skulle ha svårt att erkänna att vi ska mötas i livets alla *faser*, så finns likheten i att betrakta lärandet, *blivandet*, som en ständigt pågående process.

"Kan den subalternen tala?", frågar sig Gayatri C. Spivak (1988). Inte helt nödvändigtvis svarar Spivak, och tänker på den heterogenitet snarare än homogenitet som marginaliserade grupper i samhället består av då de av andra identifierats och ringats in. Marginaliserade grupper är, för att tala med Deleuze och Guattari (1987), inget annat än minoriteter: något utifrån ett ideal om det mänskliga uppmätt, vilket emellertid inte har någon grundläggande standard då gruppen ändras i takt med varje ny medlem. Spivak (1988) höjer ett varningens finger mot forskning som gör allt för att identifiera, undersöka och genom olika mätmetoder söka efter säker kunskap om marginaliserade grupper i samhället då detta tenderar att bli till inget annat än en essentialistisk och taxonomisk praktik. Men med ökad forskning som rör barn, unga (och nu även vuxna) och adhd följer också forskning som lyfter fram ett aktörperspektiv. Även om det också i denna senare forskningstradition ligger ett problem om att söka ett enhetligt svar från den heterogena "kategori" som adhd-diagnosen utgör, så tycks vid en närmare läsning en viss samstämmighet vara att de unga genom trygga och nära relationer söker bekräftelse för sin unicitet (se t.ex. Dunne & Moore, 2011; Singh, 2012; Skolinspektionen, 2014; Tidefors & Strand, 2012; Young, Chesney & Sperlinger et al., 2009).

I samma temanummer som Karlsudd fått sitt debattinlägg publicerat så har utifrån den posthumanistiska tanketraditionen Erica Hagström skrivit en artikel i vilken hon intresserar sig för pedagogiska relationer. Hagström skriver: "I mellanrummet blir inte ett plus ett två, där blir ett plus ett något helt annat som inte går att räkna ut på förhand" (Hagström, 2014:147). I min egen forskning om pedagogiska relationer och neuropsykiatriska diagnoser som kategoriseringar har jag kommit i kontakt med följande inlägg postat på ett socialt forum för personer med adhd(-diagnos) och deras anhöriga. Inlägget föreställer en bild på en ung pojke som med vit krita skriver på en svart griffeltavla. På tavlan står skrivet $1+1=\heartsuit$. Till denna bild har någon valt att göra kommentaren: "Det behöver faktiskt inte vara svårare än så...".

REFERENSER

- APA (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. 5th ed. Arlington, VA, American Psychiatric Association.
- Barad, Karen (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press, Durham.
- Bauman, Zygmunt (1995). *Life in fragments: essays in Postmodern Morality*. Oxford: Blackwell.
- Deleuze, Gilles (2001). *Difference and repetition*. London: Continuum.
- Deleuze, Gilles (2003). *Nietzsche och filosofin*. Göteborg: Daidalos.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dewey, John (1916/1999). *Democracy and education: an introduction to the philosophy of education*. New York: Free Press.
- Dunne, Linda & Moore, Alexis (2011). From boy to man: a personal story of ADHD. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 16(4), 351-364.
- Hagström, Erica (2014). En pedagogisk relation mellan människa och häst. På väg mot en pedagogisk filosofisk utforskning av mellanrummet. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 19(2-3), 132-152.
- Hinshaw, Stephen & Scheffler, Richard (2014). *The adhd explosion. Myths, medication, money and today's push for performance*. New York: Oxford University Press.

- Hjärne, Eva & Säljö, Roger (2008). *Att platsa i en skola för alla. Elevhälsa och förhandling om normalitet i den svenska skolan*. Stockholm: Nordstedt.
- Jørgensen, Carsten René (2014). *ADHD: Bidrag till en kritisk psykologisk förståelse*. København: Hanz Reitzels Forlag.
- Karlsudd, Peter (2014). Diagnostisering och kompensatoriska hjälpmedel, inkluderande eller exkluderande? *Pedagogisk forskning i Sverige*, 19(2-3), 223-228.
- Klingberg, Torkel, Forssberg, Hans & Westerberg, Helena (2002). Training of working memory in children with ADHD. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 24(6), 781-791.
- Klingberg, Torkel, Fernell, Elisabeth, Olesen, Pernille J., Johnson, Mats, Gustafsson, Per, Dahlström, Kerstin, Gillberg, Christopher G., Forsberg, Hans & Westerberg, Helena (2005). Computerized Training of Working Memory in Children with ADHD – a Randomized, Controlled Trial. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent*, 44(2), 177-186.
- Lévinas, Emmanuel (1961/1969). *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority*. Pittsburg: Duquesne University Press.
- Newnes, Craig & Radcliffe, Nick (eds.) (2005). *Making and Breaking Children's Lives*. Ross-on-Wye: PCCS Books.
- Olesen, Pernille J., Westerberg, Helena & Klingberg, Torkel (2004). Increased prefrontal and parietal brain activity after training of working memory. *Nature Neuroscience*, 7(1), 75-79.
- Pedersen, Helena (2014). Posthumanistisk forskning: Några ingångar. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 19(2-3), 83-89.
- Rose, Nikolas & Abi-Rached, Joelle M. (2013). *Neuro: the new brain sciences and the management of the mind*. Princeton: Princeton University Press.
- Saul, Richard (2014). *ADHD Does Not Exist*. New York: HarperCollins.
- Singh, Ilina (2012). *VOICES Study: Final Report*. London, UK.
- Skolinspektionen (2011). *Särskolan. Granskning av handläggning och utredning inför beslut av olika faktorer*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2014). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättningen AD/HD*. Stockholm: Rapport 2014:09.

- Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm: Skolverket.
- Socialstyrelsen (2014). *Utredning och diagnostik av adhd*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sonuga-Barke, Edmund J. S. (2002). Interval Length and Time-Use by Children with AD/HD: A Comparison of Four Models. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30(3), 257-264.
- Spivak, Gayatri C. (1988). Can the Subaltern Speak? In Nelson, Cary & Grossberg, Lawrence (eds.) (1988). *Marxism and the Interpretation of Culture*. London: Macmillan.
- Säfstrom, Carl-Anders (2010). Vad kan utbildning åstadkomma? En kritik av idealiserade föreställningar om utbildning. *Utbildning & Demokrati*, 19(3), 11-22.
- Tarver, Joanne, Daley, David & Sayal, Kapil (2014). Attention-deficit hyperactivity disorder (ADHD): an updated review of the essential facts. *Child: care, health and development*, 40(6), 762-774.
- Tidefors, Inga & Strand, Jennifer (2012). Life History Interviews with 11 Boys Diagnosed with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder Who Had Sexually Offended: A Sad Storyline. *Journal of Trauma & Dissociation*, 13(4), 421-434.
- Timimi, Sami, Moncrieff, Joanna, Jureidini, Jon, Leo, Jonathan, Cohen, David, Whitfield, Charles, Double, Duncan et al. (2004). "A Critique of the International Consensus Statement on ADHD." *Clinical Child and Family Psychology Review*, 7(1), 59-63.
- Visser, John & Jehan, Zenib (2009). ADHD: a scientific fact or factual opinion? A critique of the veracity of Attention Deficit Hyperactivity Disorder. *Emotional and Behavioral Difficulties*, 14(2), 127-140.
- Wedge, Marilyn (2015). *A Disease Called Childhood. Why ADHD Became an American Epidemic*. New York: Avery Publishing Group Inc.
- Young, Susan, Chesney, Simon, Sperlinger, David, Misch, Peter & Collins, Philip (2009). A qualitative study exploring the life-course experiences of young offenders with symptoms and signs of ADHD who were detained in a residential care setting. *Criminal Behavior and Mental Health*, 19(1), 54-63.